

Радомир Ј. ПОПОВИЋ*

Историјски институт

Београд

ПРОСТОРНИ И АРХИТЕКТОНСКИ ПРЕОБРАЖАЈ МАЧВАНСКИХ СЕЛА У 19. ВЕКУ**

Апстракт: Просторни и архитектонски преображај мачванских села у 19. веку последица је друштвених и политичких промена које је Србија доживела у том веку, али тај процес имао је и одређене специфичности. Мачва је јединствена област у Кнежевини Србији у којој је у трећој и четвртој деценији 19. века доследно спроведено збијање кућа у улице – ушоравање. Од тридесетих година 19. века промењени су путни правци кроз Мачву. Јавне грађевине, првенствено цркве и школе грађене су најпре од тзв. „меког материјала“, да би од друге половине 19. века градња јавних грађевина спровођена према прописаним плановима и стандардима. Куће и помоћне зграде у домаћинствима до средине 19. века грађене су од дрвета, да би од средине 19. века, пошто су шуме исечене, биле грађене од шепера и цигле.

Кључне речи: Мачва, Србија, 19. век, ушоравање села, путеви, приватне куће, цркве, школе.

Обнова српске државности у првим деценијама 19. века праћена је стварањем нових економских односа. Једна од битних последица је промена геостратешког положаја земље што је утицало на настанак новог приступа државном простору и његовом обликовању у складу са националним интересима. Процес урбанизације у Србији, започет

---

* radomir.popovic@iib.ac.rs

** Рад је настао као резултат истраживања на пројекту Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије *Европа и Срби (1804–1918): Подстицаји и искушења европске Модерне* (Ев. бр. 177031).

тридесетих година 19. века, карактеристичан је по потискивању вековног османског наслеђа, прихватању средњоевропских вредности, али и истицању националних специфичности.¹ Потискивање османског наслеђа праћено је стварањем нових варошких средишта у четвртој деценији 19. века: Доњег Милановца, Лешнице, Пожеге, док се у Београду, Алексинцу, Крушевцу, Ћуприји и Неготину поред постојећих турских чаршија оснивају паралелне српске чаршије. Средином 19. века изграђени су потпуно нови центри државне управе: Рашка, Горњи Милановац, Бајина Башта и Ариље.²

Градску и сеоску архитектуру у Србији у 18. и 19. веку одређивали су природно окружење, друштвене промене и сами градитељи, односно њихово порекло. Дрво и земља су претежни грађевински материјали од којих су прављене куће у Србији у 18. и добрим делом 19. века. Миграције становништва и ратови су оне друштвене околности које су мењале постојеће архитектонске творевине и утицале на мешање архитектонских стилова, јер су досељеници на почетку градили куће онако како су то радили у свом старом крају. Обновом државности нестала су ограничења која су проистацала из кметовског положаја српског сељака и настао је, уопште, градитељски полет у јавној и приватној сфери.³

Писци и научници су у 19. веку под Мачвом – највећом равницом Кнежевине Србије подразумевали простор од Цера до Саве и од Мишара до Дрине, који се по ширини и дужини могао прећи за десет до дванаест сати хода.⁴ У 19. веку тај простор се налазио у оквиру једне административне јединице, која је мењала називе, али која није трпела веће територијалне промене: Кнежина Мачва (до 1830. године), Капетанија Мачва (1830–1835) и Срез мачвански (1835–1955). Мачванска кнежина, капетанија и срез припадали су Шабачкој нахији (округу), а од 1890. године Подринском округу. Језгро тог простора чинило је тридесетак села (по азбучном реду): Бадовинци, Баново Поље, Бела Река, Белотић, Богатић, Глушци, Дреновац, Дубље, Засавица, Змињак, Клење, Липолист, Метковић, Ново Село, Ноћај, Петковица, Петловача, Прњавор, Равње, Раденковић, Рибари, Скрађани, Слеччевић, Совљак, Табановић, Узвеће, Црна Бара, Црнобарски салаш, Чокешина, Шеварице и Штитар.⁵ У трећој

¹ *Просторно планирање у Југоисточној Европи (до Другог светског рата)*, Београд 2011, 11–14.

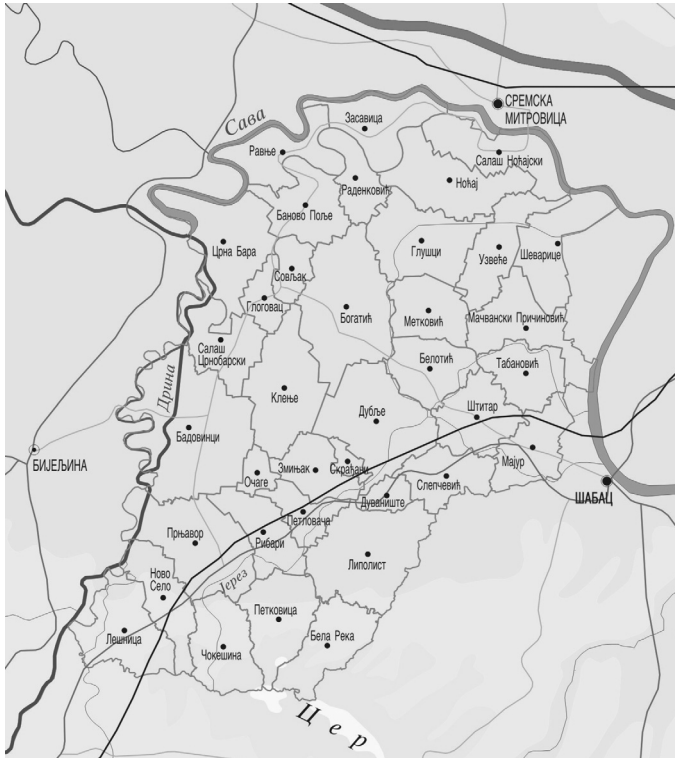
² Б. Максимовић, *Идејни развој српског урбанизма, период реконструкције градова до 1914*, Споменик САНУ СХХI, Одељење друштвених наука 23 (1978) 1–2.

³ Б. Ђ. Којић, *Стара градска и сеоска архитектура у Србији*, Београд 1949, 9–12.

⁴ М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, I, Београд 1876, 421; Владимир Карић, *Србија. Опис земље народа и државе*, Београд 1887, 633–634.

⁵ *Административно-територијалне промене у НР Србији од 1834–1954*, Београд 1955, 134.

и четвртој деценији 19. века, приливом досељеника у постојећим селима увећавало се становништво а настајала су и нова, привремена, насеља која су кратко трајала: Ново село код Клења, Ада Засека, Бегинова ада, Јешнића ада, Бајазитов салаш и Кулина код Лешнице.⁶ У другој половини 19. века мачванска села у подножју Цера повремено су прелазила у надлежност Поцерског среза.⁷ Средиште локалне власти у четвртој деценији 19. века

Данашња насеља на простору Капетаније Мачве 1830–1835. године⁸

⁶ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије до 1842*, II, Београд 1898, 474–475, 569–570, 573–574; АС, Збирка Мите Петровића, 6600. Крајем 19. века из колебарског насеља настало је данашње село Очаге.

⁷ Тако су 1860. године из Мачванског среза Поцерском срезу придодати Бела Река, Дуваниште, Липолист, Лешница, Ново Село, Петковица, Петковача, Прњавор, Рибари, Слеччевић и Чокешина. Године 1887. Змињак, Лешница и Липолист су из Поцерског враћени у Мачвански срез, а три године касније Лешница, Ново Село, Петковица и Прњавор из Мачванског прелазе у Срез јадрански. Међутим, Петковица и Прњавор 15/27. септембра 1890. из Јадранског среза поново се враћају под управу Мачванског среза (*Административно-територијалне промене у НР Србији*, 134).

⁸ Аутор карте Драгољуб Штрбац; картографска обрада Мирела Бутурић.

била је Лешница, а од краја те деценије до средине 20. века Богатић, који је уједно и географско средиште Мачве. Постојање управног локалног центра омогућило је ефикасније спровођење мера државне управе у свим гранама привредног и друштвеног живота, што се одразило на уређење животног простора и настанак специфичне локалне архитектуре.

Динамичан процес преласка са феудалног османског система у капиталистички систем економских односа у Србији прве половине 19. века манифестовао се променом власништва над земљом и природним ресурсима, првенствено шумама. За само неколико деценија 19. века шумски прекривач је у већем делу Србије нестао.⁹ Шуме су крчене у целој Србији, у Мачви, чини се, најбрже и зато у објашњењу просторног преображаја у Мачви полазимо од описа драстично измењеног крајолика узрокованог сечом шума. На почетку 19. века шума Китог било је једно од природних обележја Мачве. Вук у *Рјечнику* из 1818. године уз реч Китог дописује објашњење да се ради о „густој и дивљој шуми између Дрине и тврђаве Шабац”.¹⁰ Већ пред крај 19. века Владимир Карић ни на једном месту не помиње Китог. Ако је већи део Мачве на почетку 19. века био под шумом, онда је Китог представљао њен најгушћи део. Китог се простирао у средишњем делу Мачве, у сливу данас усахле реке Јерез. Површина слива Јереза износила је 502,5 km², па према томе, приближно толико је износила површина Китога.¹¹ Дуж Дрине и Саве расле су шуме меких лишћара (топољаци и врбац), у приобаљу Дрине, Саве, Јереза, Битве, Жураве храстови лужњаци, најчешће са јасеном. Шуме лужњака и граба простирале су се у јужном и југозападном делу Мачве и оне су у низу са шумама на Церу. Шуме лужњака и цера простирале су се у северозападној Мачви.¹² У литератури насталој у 19. веку посебно се апострофира чињеница да је Китог на појединим местима био толико бујан „да се није могла извући змија из гушћака.”¹³ „Утамањење“ Китога и остале шуме у Мачви спроведено је до средине 19. века што је последица миграције становништва, екстензивне сточарске производње

⁹ Б. Јовановић, *О шумама Србије почетком XIX века*, Географски лик Србије у доба првог устанка, Београд 1954, 17–35; Б. Миљковић Катић, *Пољопривреда Кнежевине Србије 1834–1867*, Београд 2014, 45–51.

¹⁰ В. Ст. Караџић, *Српски рјечник (1818)*, Сабрана дела Вука Караџића II, Београд 1966, 306.

¹¹ А. Алексић, *Мачва са нарочитим погледом на поплавне прилике*, Гласник СУД 72 (1891) 81. М. Грчић, Љ. Грчић, *Мачва, Шабачка Посавина и Поцерица*, Београд 2002, 111. Р. Ј. Поповић, *Шума Китог*, *Museum* 14 (2013) 67–84.

¹² Б. Јовановић, *О шумама Србије*, 29; М. Грчић, Љ. Грчић, *нав. дело*, 146–147.

¹³ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, II, Београд 1902, 99. М. Ђ. Милићевић, *Кнежевина Србија*, 421.

и захватања земље после протеривања Турака.¹⁴ Шумска површина је у знатној мери одређивала врсту привредне делатности – екстензивно сточарство које се нарочито развија после 1815. године када су жирородне шуме омогућиле убрзано обнављање сточног фонда. Мачва је због свог пограничног положаја и царинарница у Шапцу, Митровици и Рачи била транзитно подручје за извоз свиња из западне Србије кроз читав 19. век, чиме су шуме још више експлоатисане.¹⁵ Уништењу шуме у Мачви и ширењу ораница допринеле су политичке промене. Указом кнеза Милоша од 9. марта 1835. године прописано је да „крчевина припада ономе који је окрчио и из горе извадио, не сматрајући из кога је он села и на кога села грунту окрчио је, сирјеч не гледећи је ли на грунту свога, или другога села окрчио”.¹⁶ Предмет спора постале су алије – ненасељено заједничко обично шумовито земљиште и имања чији су власници били Турци, који су по одредби хатишерифа из 1833. године били обавезни да продају земљу Србима. Према попису из 1838. године имовина Турака који су се иселили из Среза мачванског састојала се од око 500 хектаре ораница, око 110 хектара ливада и 6.082 стабала воћа. Дакле, у процесу „ограђивања” земљишних поседа који је почео да се убрзава од средине тридесетих година 19. века страдале су шумске површине.¹⁷ Због тога, у другој половини века, честа су сведочанства о промени крајолика Мачве. Тако у „Тежаку” из 1881. године пише: „Путовање по равној Мачви лако је (...). Уз то је преглед и изглед на даљину у Мачви скучен због многих грмова, који су по њивама, пашњацима и у малим забранчићима расејани. То су јадни осакаћени остаци грмова-већином лужњикави-све су ређи јер им сикира долази

¹⁴ Према попису из 1834. године у 39 мачванских села живело је 23.672 житеља, године 1863. у 32 села Мачванског среза било је 29.131, а 1890. године 48.713 становника (Л. Цвијетић, *Попис становништва и имовине у Србији 1834. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XIII (1984) 114; М. Васиљевић, *Мачва, историја, становништво*, Богатић 1996, 269, 273; *Попис становништва у Краљевини Србији 31. децембра 1890*, Статистика Краљевине Србије, књ. 1, други део, Београд 1892, 224).

¹⁵ Д. Милић, *Један век привредне историје Шапца (1815–1914)*, Шабац у прошлости III, Шабац 1980, 18–20. Посредан показатељ шумског пространства у Мачви на почетку 19. века и његовог нестанка при крају stoleћа огледа се у броју коза којих је према попису из 1824. било 19.109, а 1890. године само 243 (АС, ЗТ, Тефтер чибука Нахије шабачке кнежина Мачванска 1824, 306; *Попис домаће стоке у Краљевини Србији 31. децембра 1890. године*, Статистика Краљевине Србије II, Београд 1893, XXXII). Иако је одржавање коза релативно лако, козе су причињавале велику штету шумама.

¹⁶ С. Новаковић, *нав. дело*, 168.

¹⁷ Д. Милић, *нав. дело*, 112–113; Р. Љушић, *Кнежевина Србија (1830–1839)*, Београд 1986, 55–66.

главе.¹⁸ Десетак година раније, Милан Ђ. Милићевић, који је пропутовао кроз Мачву, закључује да је китошка шума посечена и запитао се да ли би она била боље сачувана да је уместо под надзором општина била под контролом појединаца.¹⁹ На крају 19. века, од некадашњих шума није остало ни трага, па Јанко Веселиновић на почетку романа „Хајдук Станко“ сликовито описује шумовиту Мачву с почетка века и контраст савремене у којој посетилац види „једно исто: њиву, пашњак, њиву, пашњак, и ништа више“.

Када је Мачва тридесетих година, уместо османске пограничне области, постала гранична покрајина Кнежевине Србије, одређени су нови путни правци. Наиме, за време османске власти главни путеви у Мачви били су Шабац–Слепчевић–Скрђани–Дубље–Клење–Бадовиници–Бијељина и тзв. сребренички (зворнички) пут Лозница–Лешница–Ново Село–Рибари–Клење, где се спајао са путем Шабац–Бијељина.²⁰ Зато што се Дрина у доњем току најлакше прелазила код Бадовинаца, према томе, из безбедносних, односно стратешких разлога, пут Шабац–Бијељина је крајем тридесетих година од српске власти затворен, а граница је на том сектору додатно ојачана. Средином тридесетих година 19. века, највећа караула Кнежевине Србије са 39 стражара била је управо код шанца у Бадовинцима.²¹ Уместо путева из османског раздобља, у Кнежевини Србији кроз Мачву су просечена два најважнија путна правца која данас постоје: Шабац–Мајур–Слепчевић–Дуваниште–Петловача–Рибари–Прњавор–Ново Село–Лешница–Лозница, те пут Шабац–Штитар–Белотић–Богатић–Совљак–Глоговац–Црна Бара–Рача. Постојали су и други путни правци, као што су пут поред десне обале Дрине: Лешница–Мачванска Митровица преко Новог Села, Бадовинаца, Салаша Црнобарског, Глоговца, Совљака, Богатића, Раденковића и Салаша Ноћајског, те пут од Раче до М. Митровице преко Равња и Засавице и пут из Шапца до Митровице преко Дреновца.²²

¹⁸ *Како је по Мачви*, Тежак 38 (20. новембар 1881), 602.

¹⁹ М. Ђ. Милићевић, *Путничка писма с разних страна о Србији*, Београд 1868, 314.

²⁰ А. Алексић, *Грађа за нашу новију ратну историју*, Годишњица Николе Чупића V (1883) 273–274; исти, *Мачва са нарочитим погледом на поплавне прилике*, Гласник СУД 72 (1891) 9. Алексић истиче чињеницу да су највеће битке у Првом и Другом српском устанку у Мачви вођене дуж пута Шабац–Бијељина: бој на Салашу 1806. и Дубљу 1815. године.

²¹ М. Петровић, *Финансије и установе обновљене Србије*, I Београд 1987, 304. Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 265.

²² АС, Начелство округа шабачког, 1858, I 39. Руски путописац Ровински 1868. године боравио је у шабачком крају и описао је пут од Шапца до Дреновца. „Пошао сам на терен уз Саву, у село Дреновац, око три сата хода од Шапца. Пут је био одличан, мақдамски, уз

Успостављање границе између Кнежевине Србије и Османског царства средином тридесетих година праћено је првим опсежним радовима на учвршћивању речне обале у Србији у новом веку. Реч је о десној обали Дрине код Бадовинаца и десној обали Саве код Мачванске Митровице.²³ Радови су започети 1835. године, а за тај посао били су ангажовани инжењери из Аустрије Јанке и Кордон. Циљ овог подухвата био је да се Дрина одбије од њеног рукавца Стараче и тиме спречи „пребацавање“ Бијуклића аде на босанску страну, док је на Сави требало да се заштити обала поред царинарнице и обора за свиње у којем су се држале свиње за извоз у Аустрију. Обала је утврђивана тзв. „шпорновима“, који су делом укопавани у самој обали а потом су дворедим храстовим стубовима продужавани у реку; око стубова стављани су свежеви пружа – „фашине“. Ипак, утврђивање обала на такав начин није представљало трајно решење. Већ у пролеће 1838. године Дрина је „подлокала“ шпорнове код бадовиначког шанца, да би 1849. године променила ток и Бијуклића аду „пребацила“ на босанску страну.²⁴ Како је пропао овај први покушај обалоутврде тако је било и са свим потоњим настојањима власти у Србији да током 19. века учврсте дринску и савску обалу и заштите Мачву од поплава. Хроничан недостатак финансијских средстава, инжењера и машина су главни разлози што су поплаве и стајаће воде (баре, полоје, каље, куглице и тако даље) наносиле велику штету усевима и нарушавале здравље и материјалну сигурност житеља Мачве кроз читав 19. век. Шездесетих година урађен је насип поред савске обале од Раче до Шапца који је уништен за време велике поплаве 1896. године. Почетком 20. века подигнут је насип од Црне Баре до Равња који је вода раскопала већ у новембру 1903, па је поново подизан крајем те и почетком наредне године.²⁵ Најопсежнији план о заштити Мачве од поплава сачинило је Хидротехничко одељење Министарства народне привреде 1909. године. Суштина тог плана сводила се на истовремено подизање насипа дуж Саве и Дрине и прокопавање канала у подножју Цера у који би се сливала вода

који су са обе стране били дрвореди огромних дудова стабала и трешања. Све је то засађено пре 25 година по наређењу кнеза Милоша“ (П. А. Ровински, *Записи о Србији 1868–1869, из путничких бележака*, с руског превео Драго Чупић, Нови Сад 1994, 179.

²³ Р. Љушић, *Кнежевина Србија*, 107; В. Шолаја, А. Магдић, *Путеви српског инжењерства током 19. века* (каталог изложбе), Београд 1994, 56–62. Р. Ј. Поповић, А. Вулетић, *Регулација савске и дринске обале и заштита Мачве од поплава у 19. и почетком 20. века* (рад у штампи).

²⁴ АС, КК, XXXVII–1807; АС, МУД-п, 1841, VI, 163а; 1849, XIII, 117.

²⁵ *Велики радови у Мачви (О подизању насипа дуж Саве и Дрине)*, Штампa 81 (1904) 1.

која би, уместо у Мачви, завршавала у Сави испод Шапца. Озбиљни радови на изградња насипа и исушивању Мачве започети су за време Краљевине Југославије, а завршени су тек седамдесетих година 20. века.²⁶

* * *

Мачванска села била су крајем 18. и на почетку 19. века, попут свих села у Србији, насеља разбијеног типа.²⁷ На основу малобројних извора не може се поуздано знати да ли је иницијатор ушоравања мачванских села био Јеврем Обреновић – што је сачувано у народном предању – намесник Шабачке и Ваљевске нахије, или је Јеврем поступао према наредбама кнеза Милоша.²⁸ У априлу 1830. године Јеврем је обавестио кнеза Милоша да је, према добијеној заповести, сазвао скупштину Нахије шабачке на којој је народним представницима наредио „да у шор излазе“. У другом извештају пише да ушоровање „неће моћи за ово време“ да спроведе у Чокешини, Петковици и Белој Реци, пошто су у подножју Цера, на валовитом терену. До 1836. године већина села у Срезу мачванском била су ушорена, изузев горе поменутих селâ у подножју Цера и села Равња које су 1822. године основали досељеници.²⁹

²⁶ Р. Ј. Поповић, А. Вулетић, *Регулација савске и дринске обале* (рад у штампи).

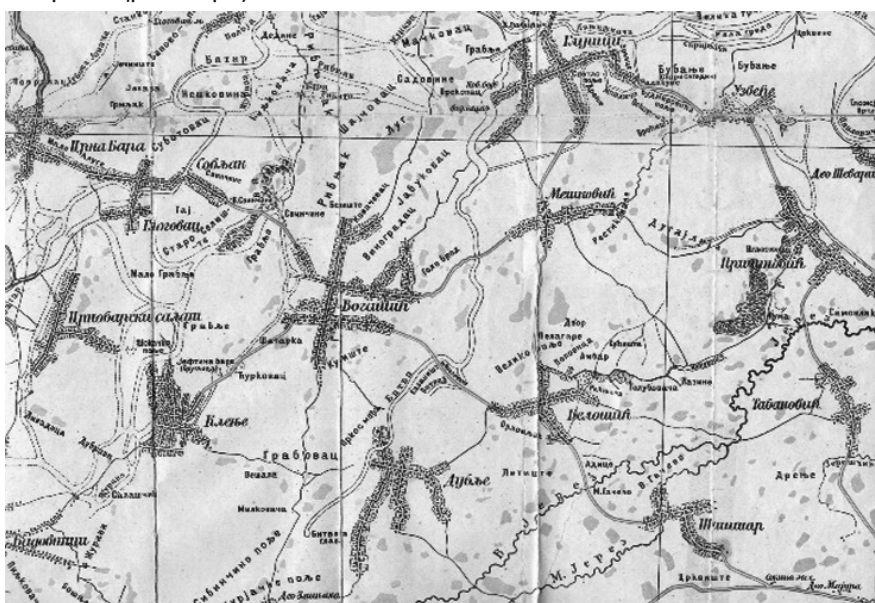
²⁷ Куће у Мачви су, „доста почесте по селима, али опет нијесу у реду као н.п по Сријему и по Немачкој, него растркане“ (В. Ст. Караџић, *Етнографски списи*, Сабрана дела Вука Стефановића Караџића XVII, Београд 1972, 325).

²⁸ Познато је да је 12. маја 1820. године кнез Милош издао „општу заповест ... да се сваки у село из шуме дигне“ Т. Р. Ђорђевић, *Збијање и ушоравање села под кнезом Милошем*, Гласник Спрског пољопривредног друштва 3–4 (1914) (III) 104. Јеврем Обреновић писао је Милошу Обреновићу, 15. априла 1830. „По милостивјејшем налогу Вашег Сијатељства чинио сам овде скупштину од нахије шабачке. ... За шорење препоручио сам да таки у шор излазе, него су долазили молити, да би се од Ђурђева дне претпели, да мало прираде, и бар за кукуруз поору, но ја им нисам смео одобрити (...)“ (*Архивска грађа за насеља у Србији у време прве владе кнеза Милоша (1815–1839)*), скупио и уредио Тих. Р. Ђорђевић, Београд–Земун 1926, 342–343). У Уредби Савета о ушоравању села од 23. марта 1837, истиче се економска корист за појединца, пошто народ живи у кућама које су растркане по атарима „којим начином једни другима испрепечују просторе, па нити им ваљају њиве, нити им ваљају ливаде, ни испуст, ни шуме“ (*Архивска грађа за насеља у Србији*, 88).

²⁹ О томе командант Дринско-савске команде, Лазар Теодоровић извештава кнеза Милоша 26. априла 1836. године. „Пре кад сам писао да се Равањ ушори, сметнуо сам с ума у исто доба с покорностију припитати Светлост Вашу за Мајур шабачки, Белу Реку, Чокешину и Петковицу, оће ли бити угодно Светлости Вашој да се и ова села на подобје осталих мачванских села у шор ставе. Мајур и Бела Река имаду места, а за Чокешину у Петковицу да се потражи, и где се згодно за шорење нађе, овде и да се поставе.

Села у Мачви ушоравана су по угледу на сремска села, с тим што је у Срему ужа страна куће била поред улице са ајнфронт капијама, док су у Мачви куће биле удаљене од улице.³⁰ Мачванска села првобитно су ушорена на четири начина: *линерано* са једном главном улицом и кућама са обе стране (Митровица, Засавица, Раденковић, Дреновац, Табановић, Петловача, Дуваниште, Липолист, Змињак, Скрађани), *угаоно* где се две улице секу под оштрим углом (Равње, Причиновић, Совљак, Ноћај и Салаш Ноћајски), *крстасто* где се две улице секу под правим углом (Метковић, Узвеће, Глушци, Белотић, Штитар, Слеччевић, Рибари, Шеварице, Глоговац) и *двоструки крст* где главну улицу попреко пресецају две или више улица (Бадовинци, Богатић, Дубље, Клење, Рибари и Црна Бара).³¹

Просторни изглед појединих мачванских села
према Ђенералштабној карти Краљевине Србије (1894)

За Мајур нужно ми је такођер Светлост Вашу упитати да ли би с Шапцем од Китога саставио, или да се одмакне и нека сачињава као неко предградије Шабца. Земља по којој сада Мајурци седе од шабачкога је грунта. Неколико кућа мајурски заузеле су земље толико што би за 200 кућа доста било, а то све због тога што су раштркане по Китогу и где је ко хтео крчио је себи баштине, тако да мајурске њиве у маломе растојанију од шабачки кућа одстоје.“ Кнез Милош је поновио наредбу да се и та села ушоре (Архивска грађа за насеља у Србији, 349–350).

³⁰ В. Нешковић, *Сеоска архитектура Мачаве*, Museum 3 (2002) 204.

³¹ М. Васиљевић, *нав. дело*, 134.

Лешница је међу последњим насељима у Срезу мачванском ушорена, чиме је створена нова чаршија. Том подухвату се приступило после протеривања Турака из Лешнице у лето 1834. године који су морали да се иселе према одредби хатишерифа из 1833. године. Командант Дринско-савске команде Лазар Теодоровић упутио је кнезу Милошу Обреновићу 1. новембра 1835. план о ушоравању Лешнице. Међутим, Лешничани нису били вољни да се повинују наредби власти, па су чланове комисије за ушоравање Лешнице 7. децембра 1836. молили да се лешничка чаршија не измешта на нову „линију шора“ „јер тиме стара чаршија, куће и дућани које смо ми с великим трудом и трошком спечалили, ...квари се и све то нам неполезно бива.“ Истичу да су сиромашни и да немају новаца да граде нове дућане и куће, и моле „да варош Лешница остане што је и досад била“. Ова молба предочена је кнезу Милошу који ју је „с највећим негодованијем“ примио и 22. марта 1837. године „наново заповедио да се варош Лешница по новоме плану уредити мора“.³² Новим распоредом улица 1837. године по којем су се две улице секле под правим углом створен је простран трг од 17.660 квадратних метара и савремени изглед Лешнице.³³

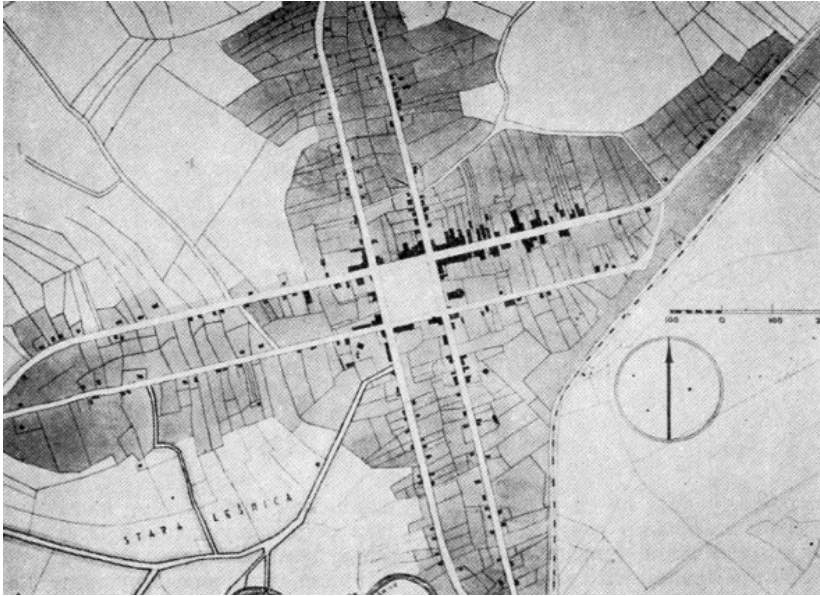
После протеривања кнеза Милоша с власти 1839. године, мало је шта рађено на ушоравању села у Србији.³⁴

---

³² *Архивска грађа за насеља у Србији*, 347–352.

³³ Б. Максимовић, *Идејни развој српског урбанизма*, 2.

³⁴ Поред указа кнеза Милоша о ушоравању села од 20. марта 1837. донети су до 1875. године следећи прописи о збијању кућа: решење од 29. септембра 1859. да се „приморају они који су се у планинама настанили да се на своја стара места у село врате. У децембру исте године донето је решење да се нико ненасељава изван постојећих села. Марта 1862. донет је пропис о кажњавању оних који се противе расељавању из планинских станишта на која су се населили. У октобру 1871. донето је решење по којем министар унурашњих дела може ушорити „свако село у чачанском и ужичком округу због истребљења ајдука“ (*Хронологијска и азбучна таблица свију зборника закона и уредаба изданих у Књажеству Србији од 2. фебруара 1835. до 24. јула 1877*, Београд 1877, 419–420). На важност збијања кућа у „шорове“ указао је крајем 19. века окружни лекар Ужичког округа др Иван Лазаревић који је сматрао да је један од главних узрока ненапредовања српског народа то што живи у неушореним селима. Ушоравање села важно је са здравственог, економског, просветног, административног становишта, са становишта личне и имовинске сигурности и сузбијања хајдучије која је постојала у југозападним окрузима Србије (И. Лазаревић, *О потреби ушоравања села*, Ужице 1897).

Лешница после ушоравања 1837. године

Промена природног окружења као последица друштвених и економских процеса којима је било захваћено друштво у Србији у 19. веку, одразило се на изглед и величину кућа у Мачви. Мачванске куће су за један век еволуирале онолико колико је промењен друштвени положај сељака у Србији, њихов правни положај, лична и имовинска сигурност. Од краја 18. до средине 19. века доминантан тип куће у Мачви биле су једноделне *шеперуше*. То су куће прављене у бондрук систему са зидовима од плетера (дуже и тање гране или цепано пруће) и чатме (зидни испун сачињен од цепки дугих око пола метра које се у зиду везују блатом у које се ставља слама или плева). За прављење такве куће није било потребно веће мајсторско умеће па су куће правили вештији домаћини.³⁵

Интензивно досељавање становништва у Мачву после 1815. године и постојање шуме у изобиљу утицали су на појаву новог типа куће – *брвнаре осаћанке*. То су једноделне грађевине од брвана или талпи са високим кровом од шиндре, на којем се налазио димњак или четвртасти отвор за одвођење дима („баца“). Грађене су тако што су дебеле греде („темењаче“) постављене на камене темеље у четири угла, а под би се затим испуњавао земљом. У време ушоравања села, такве куће су

³⁵ В. Нешковић, *нав. дело*, 213.

релативно лако премештане на нову локацију уз помоћ врндуља, тј. повезаних балвана које су вукли волови. Брвнаре нису имале прозоре, већ двоја наспрамна врата са огњиштем у средини око којег се обедовало и спавало.³⁶

Средином 19. века у Мачви је настао нови тип куће: *полубрвнара–получатмара*. Поред брванре дограђивана је још једна просторија од шепера, звана оцаклија. У новом распреду просторија, огњиште је било измештено из средине брвнаре према преградном зиду који је одвајао брвнару од придодате просторије. Тако уграђена земљана пећ, звана лоначара, с једне стране је била отворена и ту се припремала храна, док је другом, затвореном страном загревала оцаклију.³⁷

Од друге половине 19. века у Мачви су се градиле куће шеперуше, са више просторија, које су биле покриване црепом. Део куће где се свакодневно обитавало и обедовало („кућа“) био је без тавана, док су собе са пећима лончарама имале таване, патосан под од цигала или дасака и стаклене прозоре.³⁸ Од седамесетих година 19. века граде се троделне или четвороделне шеперуше, које поред кухиње имају две или три собе. Под утицајем сеоске архитектуре Срема, поједине куће имале су под истим кровом отворен трем са стубовима–комак, који се касније чешће градио као затворен.³⁹

³⁶ Исто, 206–207.

³⁷ Исто, 211.

³⁸ В. Нешковић, *нав. дело*, 214. Из извештаја које су шездестих година начелници Мачванског среза упућивали окружној власти о висини мајсторских дневница и ценама грађевинског материјала, може се закључити да су куће у Мачви биле шеперуше. Срески начелник П. Радовановић 12. јануара 1863. године известио је из Богатића претпостављену власт да цена подвоза до Шапца на један дан износи 28 гроша, надница мајстора тесара 12 гроша, мајстора зидара 24 гроша, обична надница („пешачка“) 12 гроша и колска 20 гроша. Хиљаду комада цигле „у величини“ и хиљаду комада пљоснатог црепа коштали су по 168 гроша. Занимљива је напомена коју су начелници Мачванског среза готово редовно писали шездестих година: „гвожђарског мала и дрвеног рађеног материјала нема у срезу овоме, да се продаје и купује. Исто, такође вађење камена и гашење креча, не ради се у срезу овоме због тога се овоме малу и раду цена не зна, нити је што о томе овде означено“ (АС, НОШ-Г, 1863, I 46). Милан Ђ. Милићевић оставио је занимљив опис мачванских кућа шездесетих година 19. века. „У новије време, у Мачви, почели су људи градити некакве нове куће које покривају црепом, али је и у ових кров здепаст, нешто претрпан, те зграда изгледа како какава животиња под големим товаром. Иначе, куће су као станови, доста удесене. У прозорима су стаклена окна, негде се виђа и цвеће; у собама имају патоси, често кревети, и уопште је намештаја више.“ М. Ђ. Милићевић, *Путничка писма*, 314. Видети и: П. Ровински, *нав. дело*, 181.

³⁹ Пре петнаест година још су постајале куће у Мачви које су грађене између 1875. и 1904. године: једноделна кућа Живојина Попића из Рибара, троделне куће Ангелине

Почеком 20. века јавља се нови тип куће у Мачви – *зиданице*. Та врста куће градила се или од ћерпича или цигле. Основа куће била је правоугаона, кров је покривен бибер црепом изнад којег су зидани димњаци. Обично су куће имале две и више просторија. Више су се градиле куће од ћерпича, а само су богатији домаћини правили куће од печене цигле.⁴⁰ Почетком 20. века у Мачви је саграђено неколико кућа „на глагољ“. Распред просторија у кући није у правоуганој основи, већ у облику слова „Г“ а најстарија кућа тог типа, дом свештеника Драгомира Ђ. Туфегџића из Бадовинаца, саграђена је 1911. године.⁴¹

У мачванским домаћинствима су се поред кућа налазили и други објекти који су служили за становање чланова домаћинства или су имали привредну намену: *вајат*, *млекар* (мечар), *чардак* (кош), *фуруна* (вуруна), *штала* (ар), *качара*, *пушница*, *свињац* и *кокошињац*. Разуме се, велична и број грађевина у оквирима једног домаћинства зависили су од богатства и бројности дотичног домаћинства. Број вајата, на пример, у једном домаћинству био је у директној вези са бројем ожењених чланова домаћинства. Вајати су били једноделне грађевине направљене од дрвета и покривене шиндром, али са нестанком шума прављени су од шепера, ћерпича и цигле и покривани су црепом.⁴² Бројни грађевински објекти карактеристични су за већину домаћинстава у Мачви у 19. веку и добрим делом 20. века. Ево описа једног домаћинства у Дреновцу из шездесетих година 19. века: „Улазимо у прво двориште на које смо наишли. Оно је велико и испуњено мањим кућицама и амбарчићима. То је цело сеоце: три кућице и три амбарчића, у којима се такође живи, ако се не рачунају амбарчићи на стубовима у којима се држи храна, и неколико ... грађевиница за домаће животиње“.⁴³

Последица ушоравања села је стварање јавног простора у средишту села у којем су се налазиле суднице, цркве и школе. То су једине јавне грађевине у мачванским селима у 19. веку, а степен државне еманципације, богатство становништва и интервенционизам државне управе су одређивали квалитет и опремљеност тих здања.

Панић у Табановићу, Милана Берића у Причиновићу, Цвијетина Срдановића у Узвећу, Живорада Гачића у Слеччевићу и тако даље (В. Нешковић, *нав. дело*, 215).

⁴⁰ Према истраживању В. Нешковић зиданице од цигле саграђене почетком 20. века постоје и данас у Шеварицама (Слободан Јолдић), Дреновцу (Мија Илић, Даница Ђедовић), Белотићу (Младен Предић), Узвећу (Живорад Гачић), Липолисту (Живорад Којић), Прњавору (Милко Татић), Совљаку (Чедомир Машић) и Причиновићу (Здравко Тодоровић). В. Нешковић, *нав. дело*, 223.

⁴¹ В. Нешковић, *нав. дело*, 225.

⁴² Исто.

⁴³ П. Ровински, *нав. дело*, 181.

У 18. веку у Мачви су постојале цркве у Црној Бари, Богатићу и Дреновцу, а на падинама Цера налазили су се манастири Чокешина, Петковица и Радовашница.⁴⁴ Османске власти нису дозвољавале градњу нових цркава, али јесу омогућавале обнову постојећих. Како је изгледала једна црква у Мачви у 18. веку приказаћемо на примеру цркве у Црној Бари која је постојала пре 1715. године.⁴⁵ Османске власти су омогућиле њену обнову 1781. године, али су је Турци срушили маја 1809. године.⁴⁶ После завршетка Другог српског устанка мачвански старешина Симо Катић Прекодринац је у Глоговцу, уместо у Црној Бари, саградио нову цркву. Црнобарски свештеници су зато током 19. века службу вршили у глоговачкој цркви.⁴⁷ Према подацима из четврте деценије 18. века црква у Црној Бари је била саграђена од ћерпича и покривена храстовом шиндром. Била је дуга око 13 метара, широка 5,5 метара и висока око 2,8 метара. Имала је двоја врата: са запада и севера и по два прозора у олтару („по стари обичај постављени“) и наосу. Звонара са једним звоном налазила се поред цркве. На цркви су била два крста, док се један крст налазио на звонари. Црквена порта била је „добро“ ограђена и у њу се улазило кроз двоја врата. Унутрашњост богомоље била је скромна: патос од цигала и свод од дасака. Женска припрата била је ограђена даскама. Олтар је био преграђен са обе стране ћерпичем, циглом и даскама. На олтару су била троја врата, једна царска.⁴⁸ За време Првог српског устанка поред постојећих цркава грађене су нове богомоље. Тако је Стојан Чупић у Салашу Ноћајском подигао задужбинску цркву 1809. године. Међутим, све цркве у Мачви порушила је османска војска у време поковања Србије 1813. године.

⁴⁴ Д. Руварац, *Митрополија београдска око 1735. године*, Споменик СКА XLII, други разред 37 (1905) 156; Н. Радосављевић, *Православна црква у Београдском пашалуку 1766–1831 (управа Васељенске патријаршије)*, Београд 2007, 372.

⁴⁵ Администратор Ваљевске епархије Андреј Јоакимовић у извештају београдско-карловачком митрополиту Вићентију Јовановићу средином тридесетих година 18. века је навео да је антиминос (четвороугаона тканина у којој су умотани и ушивени делови светитељских моштију) у црнобарској цркви године 1715. освештао тадашњи епископ Јоаникије Мартиновић (Д. Руварац, *нав. дело*, 156).

⁴⁶ Т. Катић, С. Катић, Р. Ј. Поповић, *Обнова цркве у мачванској Црној Бари 1781. године* (рад у штампи); Прото Хаџија, *Освећење цркве у Црној Бари*, Весник, недељни црквенополитички лист VIII, 32 (1927) 1–3.

⁴⁷ Г. Васин, *Свештенство шабачке епархије по попису из 1879. године*, Мешовита грађа (Miscellanea) XXXV (2015) 268. Глоговачка црква је обновљена 1848. године. Као и претходна коју је Катић подигао, била је шеперуша. Данашња црква у Глоговцу посвећена апостолима Петру и Павлу саграђена је 1930. године (*Енциклопедија православља*, књига прва, А–З, Београд 2002, 446).

⁴⁸ Д. Руварац, *нав. дело*, 156.

Прва владавина кнеза Милоша значајна је, између осталог, по градњи и обнови цркава и манастира. Правац замашној задужбинарској делатности давао је сам кнез, а за његовим примером кренуле су народне старешине и богати појединци.⁴⁹ У Мачви су од 1815. до 1839. године, „трудом народним“ и уз кнежеву материјалну помоћ и подршку саграђене цркве у Глоговцу и Богатићу (1817), Дреновцу (1818), Засавици (1830), Бадовинцима (1833) и Глушцима (1836).⁵⁰ Све те цркве биле су шеперуше, па су после неколико деценија дотрајале и замењиване новим чврстим здањима прављеним од цигле. Црква у Богатићу посвећена рођењу Пресвете Богородице после обнове 1817. године је срушена и на њеном месту грађена је нова црква од 1854. до 1856 године.⁵¹ У њеној

Црква у Богатићу

⁴⁹ Р. Марковић, *Задужбинарство кнеза Милоша*, Просветни гласник 3–4 (1942).

⁵⁰ М. Васиљевић, *нав. дело*, 137. Свештеник бадовиначки и сеоски кметови у писму кнезу Милошу 2. новембра 1832. молили су градњу цркве. „Ваша светлост, всемилостивјејши господарју! С највећим страхополитанијем долепотписани усудили смо се Вашу светлост молити да би се смиловали и цркву нам у месту нашем милостиво дозволили начинити“ (...) (Р. Поповић, *Теодор Теша Поповић, бадовиначки свештеник и устаник*, Мусеум 6 (2005) 129). Кнез Милош је одобрио градњу и приложио је 400 гроша.

⁵¹ П. Р. Самарцић, *Прослава стогодишњице цркве у Богатићу*, Гласник Српске патријаршије XXXVI, 3–4 (1955) 58–59.

градњи учествовали су житељи Богатића, Дубља, Белотића и Метковића. Радило се о једнобродној грађевини са припратом, хором и звоником и изгледом је подсећала на Саборну цркву у Београду. Тако је у среском средишту Богатићу нова црква репрезентовала дух новог времена, угледајући се на средњовековну прошлост, истовремено прихватајући класицистичка и барокна решења у црквеној градњи која су се из суседне Аустрије преносила на простор јужно од Саве и Дунава.⁵² Унутрашњост цркве декорисали су 1871. године Иван Доспевски и Ристо Зографски из Самокова, а иконостас је урадио знаменити сликар Стева Тодоровић.

Црква у Дреновцу, Св. архистратега Михаила и Гаврила обновљена је 1818. године и налазила се на граници атара селâ Дреновца и Шеварица у потесу Каленица. Почетком седме деценије 19. века затворена је због оронолости. Градња нове дреновачке цркве у центру села завршена је 1864. године. Радило се о једнобродној грађевини, грађеној од чврстог материјала са звоником, покривеној црепом, док је под био од мермерних плоча.⁵³ Затварање старе дреновачке цркве у коју су долазили сељани Причиновића и Табановића подстакло је градњу и друге цркве у Причиновићу. Зидане је започето 1867. а завршено је наредне године. Била је то једнобродна црква, висока 25 м, дугачка 19,5 м и широка 7 м посвећена Св. Ђорђу.⁵⁴

У Мачванском срезу 1879. године цркве су постојале у Дреновцу, Причиновићу, Глушцима, Ноћају, Засавици, Глоговцу, Богатићу, Бадовинцима, Змињаку и Липолисту и обично је једна црква обухватала два и више села. Тако су у глоговачку цркву на службу долазили верници из Црне Баре, Бановог Поља, Совљака, Клења и Црнобарског Салаша.⁵⁵ У 19. веку цркве су због трошкова градили или обнављали житељи једног или више села. Међутим, на почетку 20. века цркву је могао да подигне богати појединац. Прњавор је током 19. века био парохија оближњег манастира Чокешине, све док Михаило Л. Самуровић, трговац из Шапца, пореклом из Прњавора није одлучио 1907. године да сагради задужбинску цркву која је завршена две године касније.⁵⁶ Према томе, државна и црквена еманципација у 19. веку представљала је шири оквир

⁵² Б. Вујовић, *Уметност обновљене Србије*, Београд 1986, 110.

⁵³ Ј. Ј. Чупић, *Дреновачка црква*, *Весник Српске цркве* 2, XV (1904) 125–133.

⁵⁴ Ср. Ивановић, *Црква причиновачка у срезу мачванском*, *Глас цркве* 7–8, IX (1931) 155–161.

⁵⁵ Г. Васин, *Свештенство шабачке епархије по попису из 1879. године*, *Мешовита грађа (Miscellanea)* XXXV (2015) 268.

⁵⁶ Љ. М. Никитовић, *Црква прњаворска у срезу мачванском*, *Глас цркве* 9–10, IX (1931) 208–220.

развоја црквене архитектуре у Србији. У мачванским селима су на почетку 19. века грађене цркве шеперуше и брвнаре, а од средине века чврсте и трајне грађевине које и данас постоје. Пошто је Мачва у Првом светском рату била поприште жестоких борби и сурове окупаторске управе, све цркве су биле оштећене и опљачкане, па је њихова обнова трајала годинама после завршетка рата.

Сличну развојну и градитељску еволуцију у 19. веку прошле су школске зграде у мачванским селима којих, за разлику од цркава, уопште није било до средине двадесетих година 19. века. Тада је започет динамичан развој у којем разликујемо општи друштвено-политички контекст који је у вези са државном еманципацијом Србије, и локалну посебност која се у почетној фази везује за делатност Јеврема Обреновића, управника Шабачке нахије (1816–1831).

Држава је законима о основној школи (1844, 1863, 1882, 1898. и 1904) системски уређивали школски систем у Србији: прописиван је школски план и програм, права и обавезе учитеља, управитеља и надзорника школа, дужина школовања, градња школских зграда и тако даље. Одржавање и зидање школских зграда, обезбеђивање стана за учитеље, набавка учила и огрева како за школу тако и за учитеља, остала је обавеза школских општина. Без претеривања, може се рећи да су школске зграде, уз недостатак учитеља, представљале највећу сметњу развоју школства у Србији до 1914. године. Школске зграде у Србији су до средине 19. века ненаменске грађевине, које каткад нису задовољавале елементарне хигијенске услове, нарочито, у сеоским срединама. Законом из 1857. године прописана су правила по којима ће општине зидати школске зграде, које су морале бити простране, функционалне и солидно грађене при којима су морали бити станови за учитеље и мање огледно пољопривредно добро. Године 1881. прописана су *Правила о грађењу школа и о намештају школском* по којима је школске зграде требало зидати на пространим површинама, у средишту села. Зграду је, „ако се икако може“, требало градити од тврдог материјала, да зидови између учионица буду изловани („најмање од једне цигле“).⁵⁷

Снажан подстрек развоју школства у шабачком крају још пре стицања аутономије Србије 1830. године дао је Јеврем Обреновић који је „купно с народом“ основао школу у Богатићу и Глоговцу. Јоаким Вујић 1827. године описао је богатићку школу као „велелепну“ спратну зграду у чијој

⁵⁷ С. Ђунковић, *Школство и просвета у Србији у XIX веку*, Београд 1971, 45; *Правила о грађењу школа и о намештају школском од 18. марта 1881. године*.

учионици у приземљу је могло да стане до стотину ученика. Глоговачка школа, међутим, била је „доста оскудна“ и њу је похађало седам ученика.⁵⁸ Тридесетих година отворена је школа у Шеварицама. Из извештаја Милована Спасића, школског надзорника за западне округе Србије на крају школске 1846/47. Године, сазнајемо да су школе постојале у Змињаку, Штитару, Шеварицама, Дреновцу, Митровици, Салашу Ноћајском, Глушцима, Богатићу, Глоговцу, Бадовинцима, Прњавору и Лешници. Већина школа није имала наменске зграде, јер су се налазиле у средској (Богатић) и општинским судницама, закупљеним кућама или, ако су и постојале наменски озидане школске зграде, оне су биле у лошем стању. Само су добре школе постојале у Шеварицама, Бадовинцима, Прњавору и Лешници.⁵⁹

У једном извештају просветних власти на крају школске 1879/80. године истиче се посебно чињеница да „ни у једном округу нема толико

Црква и школа у Бадовинцима, фотографија из 1941.

⁵⁸ Ј. Вујић, *Путешествије по Србији*, II, 80–82. Школа у Глоговцу радила је неколико година двадесетих година 19. века.

⁵⁹ АС, МПс, 1847, IV, 314.

лепих школских зграда“ као у Шабачком округу. „У самој Мачви има 15 школских зграда, које се могу уврстити у лепе и простране, а озидане су од тврде грађе. Уз то има још три које мада су подигнуте од слабе грађе, опет су довољно простране и видне.“⁶⁰ На почетку 20. века школе „у добром стању“ налазиле су се у Липолисту, Бадовинцима, Метковићу, Змињаку, Шеварицама, Ноћају, Равњу, Салашу Ноћајском, Глушцима, Митровици, Причиновићу, Засавици, Рибарима, Црној Бари, Петковици. Школске зграде „од слабе грађе, али које могу служити“ биле су у Прњавору, Слеччевићу, Салашу Црнобарском, Клењу, Дубљу, Белотићу, Дреновцу, Раденковићу и Богатићу. Једино су у Табановићу, Штитару и Бановом Пољу биле лоше школске зграде.⁶¹

---

⁶⁰ *Просветни гласник* XII (1880) 488.

⁶¹ М. Јевтић, *Просветне установе и образовање од 1840. до 1914. године*, Шабац у прошлости III, Шабац 1980, 338–339.

Radomir J. POPOVIĆ

SPATIAL AND ARCHITECTURAL TRANSFORMATION OF MAČVA VILLAGES
IN THE 19TH CENTURY

Summary

In the 19th century, the geographical area of Mačva with around thirty villages belonged to one administrative unit (*knežina*, *kapetanija* and district of Mačva) within the Šabac nahiye/county, while from 1890 it belonged to the Podrinje county. From the 1840s Bogatić was the administrative seat of the Mačva district. As the consequence of political and social changes in the first half of the 19th century, the area of Mačva changed drastically. First, until the mid-19th century, large forest areas were cleared. The Kitog forest, in the valley of today's dried Jerez river, was cleared at the time. From the late 1820s to the late 1830s, houses in Mačva settlements were grouped into streets, which made this area unique in Serbia. As Mačva became a border area of the Principality of Serbia from the mid-30s, the first more comprehensive construction works were undertaken in Serbia to fortify the Drina and Sava banks. Instead of roads from the Ottoman period, in accordance with new strategic interests, new roads were constructed in Mačva, the two most important being: Šabac–Loznica and Šabac – Rača quarantine. The Šabac–Bijeljina road which existed during the Ottoman role lost in importance, i.e. the Serbian authorities closed it. The economic and political emancipation also impacted on the construction of living houses and public buildings. In the early 19th century, houses of soft material – the so-called *šeperuše*, were built in Mačva villages. Later on, wooden houses – *osaćanke* were built, as well as multi-part *šeperuše*, and finally houses of unbacked brick (*ćerpič*) and baked brick. The only public buildings in Mačva villages in the 19th century were churches, schools and administration buildings – the so-called courtrooms. The first schools in Mačva were opened in the '20s and '30s in Bogatić, Glogovac and Ševarci. In the early 20th century, schools were opened in almost all Mačva villages. Churches in Crna Bara, Drenovac and Bogatić existed in the 18th century. Extensive restoration of churches and monasteries in Serbia began during the first rule of Prince Miloš when six churches were restored in Mačva. Those churches were built of soft material. It was only several decades later, i.e. from the mid-19th century, that churches were made of brick and were decorated with iconostases and frescoes.

Keywords: Mačva, Serbia, 19th century, lining of villages, roads, private houses, churches, schools.